

گونه‌شناسی و قابلیت گرافیکی آرایه‌های معماری مسجد امام کرمان (مسجد ملک)

فاطمه زمانی بابگهری^۱، عطیه یوزباشی^۲

^۱ کارشناس ارشد تصویرسازی، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

^۲ دانشجوی دکتری پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۹/۲۸، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۷/۷/۱)

چکیده

مسجد امام کرمان به دلیل برخورداری از قسمت‌های مختلف تاریخی از آل بویه تا دوره معاصر، و همچنین داشتن آرایه‌های گوناگون معماری از آجرکاری، کاشی‌کاری، گچ‌بری و غیره، منبع بسیار مناسبی برای مطالعات تاریخی، فرهنگی و هنری است و نقوش به کاررفته در آن، می‌توانند در طراحی گرافیکی مدرن مورد استفاده قرار گیرند. روش انجام تحقیق بر مبنای ماهیت توصیفی - تحلیلی بوده است و گردآوری اطلاعات به صورت ترکیبی (کتابخانه‌ای و میدانی) صورت گرفته است. نگارندگان با رویکرد مطالعه کاربردی، این فرضیه را مبنای پژوهش خود قرار داده‌اند که: «نقوش گره‌چینی و تزیینی موجود در اجزای مختلف معماری مسجد امام کرمان، از غنا و قابلیت به‌روز کردن برخوردارند». پس از بررسی‌های لازم، مشخص شد که نقوش مجموعه یادشده، در گونه‌های انتزاعی، حاشیه‌پردازی، گره‌چینی، اسلیمی و مقرنس قابل تقسیم‌بندی است که البته هرکدام از آن‌ها نیز به دو زیرگونه دیگر تقسیم می‌شوند. نتایج پژوهش بیانگر آن است که نقش‌مایه‌های موجود در بنا، می‌توانند با اندک تغییراتی در طرح و ابعاد، بر روی مصنوعات و کالبد معماری مدرن نیز استفاده شوند. این امر می‌تواند یک منبع غنی فرهنگی را برای هنرمندان و صنعتگران معرفی و شیوه بهره‌گیری از آن‌ها را به دیگر بناهای تاریخی، تعمیم دهد.

واژه‌های کلیدی

مسجد امام کرمان، مسجد ملک کرمان، آرایه‌های معماری، تزیینات، دوره سلجوقی.

مقدمه

مسجد امام دارای چندین محراب از دوره آل بویه بوده و پس از آن، آثاری از معماری دوره سلجوقی را در خود دارد؛ در واقع باید گفت که مهم‌ترین قسمت‌های مسجد در همین دوره ساخته شده است. معماری سلجوقی ایران، یکی از نقاط کانونی و اثرگذار در تاریخ معماری کشور است و تردیدی نیست که مسجد ملک کرمان از این نظر در نوع خود ممتاز است. برجی آجری از دوره سلجوقی بازمانده که در گوشه شمال شرقی آن واقع است. برج یا مناره مورد نظر، قبلاً همانند دیگر برج‌های سلجوقی بسیار بلند بوده که بعداً فروریخته و اینک بیش از شش متر از آن باقی نمانده است. بخش‌های دیگر مسجد را پس از دوره سلجوقی بازسازی کرده و توسعه داده‌اند، بنابراین آثار معماری و آرایه‌های دوره‌های مختلف در آن پیداست. مطالعه نقوش مورد نظر می‌تواند پیوستگی هنری و زمانی بنا را با دیگر بناهای مشابه آشکار سازد. نگارندگان در واکاو موضوع، به پرسش‌های زیر پاسخ می‌گویند که:

۱. فرم‌ها و نقوش هندسی موجود بر روی برج مسجد امام به چند گونه تقسیم می‌شوند؟
۲. آرایه‌های شناسایی شده با کدام نوع از آرایه‌های معماری سلجوقی قابل هم‌سنجی هستند؟
۳. چه تحلیل زیبایی‌شناسانه‌ای می‌توان از نقوش مورد نظر انجام داد؟

ایران مقطع سلجوقی، یکی از طلایی‌ترین، برجسته‌ترین و در عین حال سرنوشت‌سازترین ادوار تاریخی آن به شمار می‌رود. یکی از این آثار معماری سلجوقی که به جرأت می‌توان آن را از لحاظ تزئینات آجرکاری اثری ارزشمند در هنر و معماری ایران اسلامی دانست، مسجد امام کرمان است.

گرچه حدود یک هزار سال از آن دوره می‌گذرد، ولی بناهای باقیمانده از آن دوران، نشانگر استادی و مهارت هنرمندان، معماران و طراحان و آگاهی آنان از شیوه‌های مختلف معماری است. یکی از این بناها، مسجد امام (ملک) کرمان است و در تاریخ ۱۵ مهر ۱۳۴۶ با شماره ۷۶۰ به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. این مسجد، پیشینه‌ای حدود یک هزار سال دارد و اولین مسجد جامع شهری و مرکزی اجتماعات کرمان شناخته شده و از آثار تاریخی مهم کرمان و از جاذبه‌های گردشگری و فرهنگی این مرز و بوم است. قسمت‌های مختلف این مسجد، به مرور زمان و بارها تعمیر شده است. آنچه از قسمت‌های اصلی دوره سلجوقیان برج مانده، برج آجری ضلع شمال شرقی و سه محراب گچ‌بری شده است که یکی از این محراب‌ها بر اثر تغییراتی که در بنا صورت گرفته، در حال حاضر در پشت بام شبستان امام حسن قرار داد. تزئینات در یک اثر معماری، نه تنها موجب روح دادن به آن اثر می‌شود، بلکه منبع و سندی معتبر برای مطالعه هنر آن دوره است.

پیشینه پژوهش

روش پژوهش

جمع‌آوری اطلاعات در پژوهش حاضر به شیوه کتابخانه‌ای-میدانی و تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری از آن‌ها نیز به شیوه توصیفی-تحلیلی بوده و هدف از انجام آن نیز، گونه‌شناسی، طبقه‌بندی و تحلیل زیبایی‌شناسی آرایه‌ها و نقوش هندسی موجود بر روی برج بوده است. ابزار گردآوری و آنالیز داده‌ها شامل این موارد بوده است: فیش (برگه تحقیق)، رایانه، اینترنت، دوربین عکاسی، نرم‌افزارهای کورل دراو، فتوشاپ^۲ و ورد^۳.

سوابق، زمینه‌های تاریخی و عناصر مسجد امام کرمان

استان کرمان در جنوب شرقی ایران واقع شده و از شمال با استان‌های خراسان و یزد، از جنوب با استان هرمزگان، از شرق با سیستان و بلوچستان و از غرب با استان فارس همسایه است. این استان، محل سکونت مردمی با عقاید متنوع دینی و مذهبی است که عمدتاً تحت تأثیر فضای فرهنگی اسلامی و ایرانی شکل گرفته است. علاوه بر مسلمانان شیعه، پیروان زرتشت، فرقه شیخیه، اهل حق و ... نیز در محدوده استان زندگی می‌کنند

تاکنون تحقیقاتی درباره‌ی مساجد تاریخی ایران صورت گرفته است با این حال به بررسی مسجد امام (ملک) کرمان چندان پرداخته نشده و موضوع پژوهش حاضر نیز در هیچ کدام از پژوهش‌های ثبت شده به چشم نمی‌خورد. پژوهش‌های زیر، تعدادی از پژوهش‌هایی را که موضوع سخن آن‌ها مسجد امام بوده است نشان می‌دهد:

۱. بیت‌الهی، علی‌ریضا (۱۳۹۴)، مطالعه‌ی تطبیقی نگاره و خط‌نگاره در محراب‌های گچی چهارگانه‌ی مسجد ملک کرمان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد ارتباط تصویری، علی‌ریضا شیخی، موسسه آموزش عالی فردوس مشهد.
۲. جهان‌پور، بهروز (بی‌تا)، مجموعه فرهنگی اطراف مسجد امام خمینی (ره) کرمان، طرح پژوهشی، دانشگاه تهران، جهاد دانشگاهی.
۳. حیدری باباکمال، یدالله و همکاران (۱۳۹۳)، مطالعه تزئینات گچ‌بری محراب‌های دوره سلجوقی مسجد ملک کرمان از دیدگاه هنر اسلامی، در: مطالعات تاریخ اسلام، سال ۷، شماره ۲۳، صص ۱۷۷-۱۴۹.
۴. مهدوی، افسون (۱۳۸۲)، باززنده‌سازی مرکز محله مسجد ملک، پایان‌نامه کارشناسی ارشد معماری، رضا بهبهانی، دانشگاه آزاد اسلامی.

است: سردر ورودی، صحن، ایوان، شبستان‌ها، کتابخانه و برج آجری ضلع شرقی که به برج سلجوقی معروف است. در گذشته، بناهای اطراف مسجد به صورت امروزی نبوده و در گذر زمان با تخریب بناهای اطراف، حالت اولیه خود را از دست داده است و می‌توان به ساختمان بسیار قدیمی و متروکه‌ای اشاره کرد که پشت ضلع جنوب غربی مسجد قرار دارد و گفته شده زمانی جزو اولین مدارس علمیه کرمان بوده است (بیت الهی، ۱۳۹۴، ۱۷).

۱. سردر ورودی

این مسجد در حال حاضر دارای سه در ورودی است که سردر ورودی اصلی مسجد امام هم‌اکنون درب شمالی است. درب قدیمی مسجد چوبی و کم ارتفاع بوده و فلسفه‌ی کم بودن ارتفاع این درب زورخانه‌های قدیمی، این بوده که افراد هنگام وارد شدن به مسجد سری به نشانه تعظیم خم کنند و بعد داخل شوند. پس از عبور از سردر شمالی، وارد دالانی با سقف نسبتاً مرتفع می‌شویم که نمای آن آجرکاری معقل است. در ضلع غربی مسجد سه درب ورودی است (بیت الهی، ۱۳۹۴، ۱۹). که به گفته کارشناسان، سردر جنوب غربی آن اولین ورودی مسجد بوده است و بعدها با دخل و تصرفاتی که در ادوار مختلف در بنای مسجد صورت گرفته و به خصوص با احداث خیابان مسجد ملک درهای شمالی و شرقی نیز باز شده است (اسدالهی، ۱۳۷۴، ۶۴).

۲. صحن بزرگ و آب‌نما

مسجد در زمان گذشته به گونه‌ای دیگر بوده است، بدین صورت که در جانب غربی مسجد، آب‌نمایی به عمق ۴ متر جهت گرفتن وضو وجود داشته است. آب این محل از قنات مستوره تأمین می‌شده است و آب نمای مذکور به صورت روباز و از دو طرف دارای دو راه پله بوده و طراوت خاصی به فضای مسجد می‌بخشیده است. با خشک شدن آب قنات مستوره در کمتر از نیم قرن پیش، آن آب‌نما را پر نموده و روی آن را سنگ فرش کردند (باستانی‌پاریزی، ۱۳۳۵، ۴۹؛ بیت الهی، ۱۳۹۴، ۱).

۳. ایوان

بنای مسجد به صورت چهار ایوانی است. ایوان بزرگ قبله که در ضلع غربی مسجد قرار دارد، مهم‌ترین قسمت‌های به جا مانده از دوران سلجوقی و در عین حال عظیم‌ترین ایوان مسجد است. در این ایوان، از کاشی کمتر استفاده شده و کلیه نماها و پیشانی طاقی و ستون‌ها و پوشش گنبد، از آجر ظریف و تراش خورده و نقوش مرسوم دوران سلجوقی است. ایوان مذکور در سال ۱۲۸۵ هـ. ق. به همت مرتضی قلی خان وکیل‌الملک ثانی حاکم کرمان تعمیر شد. نقوش روی دیوارها، یادگار دوران سلجوقی که تلفیقی از گچ و آجر است (اسدالهی، ۱۳۷۴، ۶۶-۶۷؛ بیت الهی، ۱۳۹۴، ۱).

۴. شبستان

از دیگر قسمت‌های مسجد بعد از ایوان‌ها، شبستان‌های مسجد است که دور تا دور صحن و در اطراف ایوان قرار گرفته‌اند

که هر کدام از آن‌ها، آیین و مراسم مذهبی و دینی خاصی دارند. استان کرمان دارای جاذبه‌های گردشگری بسیاری است و یکی از این جاذبه‌های ماندگار تاریخی مسجد ملک یا مسجد امام است. از محله‌های قدیمی شهر کرمان، محله‌ی مسجد امام است که در جنوب شرقی شهر قدیم کرمان است و برای نظامیان و افراد سیاسی و کسانی که به شهر وارد شده بودند، به عنوان مهمان‌خانه آن زمان در خانه‌های مردم زندگی می‌کردند (مهدوی، ۱۳۸۲، ۵۳). این محله، از شمال به بازار وکیل و قسمتی از محله شاه عادل^۴ و از شرق به خیابان میرزا رضا کرمانی، از جنوب به خیابان مطهری (احمدی) و از غرب به محله‌ی بعلی‌آباد یا والی‌آباد و قلعه محمود محدود است. این محله با قدمت تاریخی کهنی که داشته، روزگاری از نظر سیاسی و اقتصادی و اجتماعی از آبادترین محله‌های شهر کرمان بوده است.

مسجد ملک کرمان، بزرگترین و قدیمی‌ترین مسجد کرمان است که احداث آن در عهد ملک تورانشاه^۵ از حکام سلاجقه‌ی کرمان در سال‌های ۴۷۷ الی ۴۹۰ هجری صورت گرفته است. مسجد ملک که در سال‌های اخیر به نام مسجد امام خمینی تغییر نام یافته است، در گذشته‌های دور جز جوامع شهر بوده و تزیینات متفاوتی از دوره‌های مختلف تاریخی را در خود جای داده است (بیت الهی، ۱۳۹۴، ۱ و ۱۱). این مسجد از نوع چهار ایوانی است و پیشینه‌ای حدود یک هزار سال دارد و اولین مسجد جامع^۶ شهر بوده است که تا دوران آل مظفر و احداث "مسجد جامع مظفری"، به عنوان هسته‌ی مرکزی اجتماعات کرمان شناخته شده بود (دانشور، ۱۳۸۸، ۲۴۷). اعتمادالسلطنه درباره مسجد ملک نوشته است که از مساجد معتبره‌ی این شهر که فی الحقیقه جزء جوامع است، مسجدی است قدیمی که آن را "ملک" گویند (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷، ج ۴، ۲۰۳۵).

این مسجد در جنوب شرقی شهر، در حاشیه جنوبی خیابان امام واقع شده است و با شبستان‌های متعدد و صحن وسیع، جاذبه تاریخی خود را حفظ کرده است. وجود برج آجری و سه محراب گچ‌بری شده، حکایت از قدمت و دیرینگی مسجد دارد. مسجد ملک از لحاظ مساحت و سبک ساختمانی، دارای ۱۱۰ متر طول و ۸۰ متر عرض که بزرگ‌ترین ایوان آن در ضلع غربی و بقیه در شمال و جنوب و شرق مسجد قرار دارد. برج سلجوقی آجری نیز در همین محدوده واقع شده است که در ضلع شمال شرقی مسجد ملک کرمان قرار گرفته است. در دیگر ضلع‌های مسجد نیز شبستان‌هایی وجود دارد که معروف‌ترین آن شبستان امام حسن (ع) واقع است. در ضلع غربی مسجد، سه درب ورودی است که به گفته کارشناسان مربوطه، سردر جنوب غربی آن اولین ورودی مسجد بوده است و بعدها با دخل و تصرفاتی که در ادوار مختلف در بنای مسجد صورت گرفته و به خصوص با احداث خیابان مسجد ملک درهای شمالی و شرقی نیز باز شده است. در گذشته قناتی به نام مستوره (منسوب به دختر ملک توران شاه یکم) وجود داشته که آب قنات از طریق فواره‌ای به صحن مسجد منتقل می‌شده است (مهدوی، ۱۳۸۲، ۵۸). اجزاء و عناصر مسجد امام بدین شرح

و هر کدام به نامی چون: امام حسن (ع)، آقا شیخ حسین فقیه، آیت‌الله آقا سیدعلی مجتهد، امام موسی بن جعفر (ع)، میرزا اسماعیل و شبستان دیلمقانی موسوم و مشهورند. اما معروف‌ترین و مطرح‌ترین این شبستان‌ها، همان شبستان امام حسن (ع) است که بسیار حائز اهمیت است. طبق تحقیقات کارشناسان، آثار یک بنای مذهبی مربوط به سده‌های اولیه اسلامی در نزدیکی محلی در مسجد امام مشهود و شاید ملک توران شاه آن را توسعه داده است. آنان وجود یک مسجد قدیمی‌تر را در این محل با توجه به آثار مکشوفه در شبستان امام حسن (ع) و محراب مکشوفه در آن را حتمی دانسته و معتقدند که در این قسمت، مسجدی خشتی و گلی، دارای یک صحن کوچک و شبستان بوده و آنچه که امروز بر جای مانده کهن‌ترین قسمت مسجد است (اسدالهی، ۱۳۷۴، ۶۴).

۵. محراب

سه محراب گچ‌بری شده زیبا نیز از دیگر نمادهای این مسجد هستند که بین ۱۰۰ تا ۱۵۰ سال قبل از دوره سلجوقی احداث شده‌اند (بیت‌الهی، ۱۳۹۴، ۱). آنچه که هنگام ورود به ایوان، نظر هر بیننده‌ای را به خود جلب توجه می‌کند، محراب داخل ایوان است که طاق آن منقش کاری شده و در دو طرف محراب دو بادگیر بزرگ قرار دارد که برای خنک نگه داشتن ایوان در فصل تابستان ساخته شده است.

۶. برج آجری

برج آجری ضلع شمال‌شرقی، از قسمت‌های اصلی دوره سلجوقیان برج‌مانده که به برج سلجوقی معروف است و مشابه برج‌های آجری دیگری است که از عهد سلجوقی در نقاط دیگر ایران بر جای مانده است. این برج در شمال شرق مسجد واقع و قسمت فوقانی آن فرو ریخته است به طوری که تنها ۶ متر از آن باقی مانده است (اسدالهی، ۱۳۷۴، ۶۴).

۷. کتیبه

کتیبه‌هایی با خط بسیار زیبای کوفی در جلوی نمای بیرونی مسجد نوشته شده است.

معماری سلجوقی و آرایه‌ها

ظهور سلاجقه در ایران و خصوصاً در آسیای غربی و نواحی وابسته به آن، یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین وقایع تاریخی است که در واقع آغاز دوره جدیدی در تاریخ کشور ما به شمار می‌رود که در تاریخ سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ملت ما اهمیت بسزایی دارد (حاتم، ۱۳۷۸، ۱۶۱). در عصر سلجوقی، سبک هنری مستقل و قائم به ذاتی پا گرفت که ویژگی آن، بزرگی ساختمان‌ها، پهنا و گستردگی آن‌ها و جلوه نیرومندان و ویژگی دیگر آن، زیاده‌روی در به کار بردن تزیینات پیکره‌ای به خصوص در نماهای ساختمان‌ها است (زکی، ۱۳۸۸، ۲۱). مسئله جالب توجه در هنر معماری سلجوقی، سهم ذوق، اندیشه و ابتکار معماران ایرانی در ایجاد چنین دوره

درخشان و تثبیت شده‌ای در هنر است (حاتم، ۱۳۷۸، ۲۳۷). در حدود نیمه‌ی دوم قرن پنجم هـ.ق (عصر سلجوقی)، وضع ساختمانی مساجد ایران به طور کلی به این صورت درآمد که بناهای بزرگ مربع شکل آجری با پوشش گنبدی را رو به سمت قبله می‌ساختند و غالباً ایوانی متناسب هم در جلوی بنا بر آن می‌افزودند. چنین ایوانی، با گنبد پشت آن در طرف قبله‌ی مسجد قرار می‌گرفت. در وسط جبهه‌ی هر یک از جوانب دیگر صحن مسجد هم ایوانی احداث می‌کردند. در فواصل بین ایوان‌های چهارگانه در اطراف حیاط نیز، طاق‌ها و شبستان‌های مختلف می‌ساختند. این سبک مسجد چهارایوانی، در واقع از توسعه و تکمیل چهارطاقی ساسانی و منزل‌های خراسانی به وجود آمد. تزیینات و هنرهای تزیینی وابسته به معماری سنتی ایران، قسمت مهمی از معماری و عناصر به کار رفته در معماری این دوره بوده است. سطوح خارجی دیوار بناها، بدون هیچ‌گونه پوشش اضافی، با نماسازی آجر عرضه می‌شده است. انواع طرح‌های زیبایی آجری شامل فرم‌های خفته و راسته، بادبزی، بافت حصیری و اشکال مختلف هندسی و برآمدگی‌ها و فرورفتگی‌ها و ایجاد کتیبه‌هایی از آجر تراشیده، جزء شاخصه‌های معماری این دوره است.

دوره سلجوقی را می‌توان نقطه عطف معماری ایران محسوب نمود. کاربرد دو عنصر گچ و آجر به عنوان مواد و مصالح و هم به عنوان بخشی از تزیینات، از مهم‌ترین شاخص‌های این دوران به شمار می‌رود. با کنار هم قرار گرفتن گچ و آجر و تلفیق ویژگی‌های هنری و قابلیت‌های کاربردی این دو ماده، هنرمندان به شیوه‌های نوین در تزیین بنا دست یافتند (دادور و مصباح اردکانی، ۱۳۸۵، ۲۶). هنر آجرتراشی و تزیین ابنیه با آجرهای تراشیده، از سده‌ی پنجم هـ.ق در ایران معمول و در مسیر تکامل قرار می‌گیرد. اما بعد از تبدیل خط کوفی به خط نسخ، تراشیدن آجر و تشکیل حروف و کلمات این خط، بادشواری‌هایی مواجه می‌شود. لذا کتیبه‌ها و تزیینات آجری کمتر، و گچ‌بری جایگزین آن می‌شود و از آن پس محراب‌ها و دیوارها با طرح‌های برجسته گچ‌بری تزیین می‌شود. تزیینات آجرکاری سلجوقیان، از لحاظ تکنیک و تنوع طرح، کمال آن را در این دوره از معماری ایران نشان می‌دهند؛ به طوری که بعد از سلجوقیان چنین تزییناتی در نهایت زیبایی و مهارت بی‌بدیل کمتریافت شده است. در این دوره، بخش اعظم تزیینات سطوح بیرونی توسط آجرکاری با نقوشی متنوع از جمله انواع گلچین‌ها و گره‌ها ایجاد شده است. استفاده از آجر به جای سنگ، ایجاد نقش‌های هندسی در آجرکاری بنا، نقش اندازی آجری که به وسیله تورفتگی و بیرون‌نشستگی رگ‌چین آجرها حاصل می‌شود از ویژگی‌های برجسته معماری این دوره است. علاوه بر آن، ابتکاراتی مانند تلفیق آجر با کاشی و یا گچ و هم چنین کوفی بنایی نیز برای اولین بار در ایران توسط هنرمندان این دوره صورت گرفته است (شکفته و دیگران، ۱۳۹۴، ۸۴). اگر برای معماری کالبد و روحی قائل باشیم، بی‌گمان در معماری ایرانی، تزیینات همانند روحی خواهد بود که کالبد سازه‌ها را به تمامی در برگرفته است. در واقع هنرمند ایرانی همواره در نقش‌پردازی و تزیین بناها، به‌ویژه بناهای مذهبی، بیان مفاهیم فرهنگی و باورهای دینی

به نام اسلام آشنا و تلفیق می‌شود و گزینش‌هایی صورت می‌گیرد که نتیجه‌ی آن، تولد هنری است کامل‌تر و پخته‌تر اما با تفکر و جهان‌بینی اسلامی (ممیز، ۱۳۸۴، ۱۱). هنرمند مسلمان از کشیدن عینیات به ذهنیات سوق داده شده است و از ادامه و تکثیر هنر طبیعت‌گرا دوری جسته و موجبات شکوفایی هنرهای جدید با قالبی نور در دوران اسلامی به خصوص در دوران طلایی آن، فراهم آورد (پورمند، ۱۳۸۵، ۶۷). هنر اسلامی، آن هنری است که تجلی معنویت و تعهد انسان باشد و در خدمت تعالی اندیشه و عمل انسان قرار گرفته و موجب سستی و انحراف در فکر و عمل او نشود (یوزباشی، ۱۳۹۴، ۶۸). هنرمندان ایرانی تحت تعالیم دین مبین اسلام توانستند بسیاری از مفاهیم معنوی را در قالب نقش‌های تزئینی مبتنی بر اصول زیبایی‌شناختی ارائه نمایند (خزایی، ۱۳۸۲، ۱۲۶). معماری ایرانی و تزئینات مربوط به آن از گذشته‌های دور تا به امروز، پویایی و تداوم خود را همواره حفظ کرده است. هنرمندان با بهره‌گیری از انواع نقوش و طرح‌های گیاهی، هندسی، خطاطی و ... در تمام ادوار اسلامی، شاهکارهای بدیع و زیبایی در معماری خلق کرده‌اند و تزئیناتی چون گچ‌بری، آجرکاری و ... از عناصر اصلی آرایش معماری ایران بوده و هست (شهابی، ۱۳۹۲، ۳). از میان شاخه‌های گوناگون هنرهای اسلامی، معماری اسلامی و به خصوص تزئینات وابسته به آن، دارای جایگاه شاخصی است. آثار برجای مانده از هنرهای تزئینی در ابنیه اسلامی، به خصوص در اماکن مذهبی، نظیر مساجد و بقاع متبرکه، واجد روحیات منحصر به فرد و ژرفای تجسمی هستند (خاکباز الوندیان و علوم، ۱۳۹۱، ۴۵). نقوش مسجد ملک به دو صورت گیاهی و هندسی هستند. تزئینات شناسایی شده‌ی آجری به کار رفته در این مسجد شامل گل‌انداز، گره‌سازی، تلفیق آجر و گچ و کتیبه کوفی است که به معرفی و توضیح آن‌ها پرداخته می‌شود (جدول ۲).

مردمان عصر خود را در نظر داشته‌اند. بررسی پیوستگی ظاهر و باطن بناهای تاریخی به ویژه بناهای مذهبی، راهی است برای شناخت تفکرات معماران نسل گذشته و راهی برای دستیابی به ارائه دقیق آن در طراحی معماری مذهبی ایران در عصر حاضر (یوزباشی و امامی‌فر، ۱۳۹۵، ۴۲).

تزئین که منبع اصلی و هدف هنر ایران است، تنها مایه‌ی لذت چشم یا تفریح ذهن نیست، بلکه مفهومی عمیق‌تر و نمادین دارد (پوپ، ۱۳۶۵، ۲) و در هنر اسلامی، راهی برای بیان فضای قدسی است. زینت که به عنوان یکی از پایه‌های تصویری هنر اسلامی ارزیابی شده، وسیله یا بیانی تصویری است برای شرافت بخشیدن به ماده: سطح، رنگ، خط، حجم، آجر، گل، گچ، کاشی و ... تا به افق‌های برتر اعتلا یابند و رنگ و هویت معنایی و نهایتاً شخصیت فوق طبیعی بیابند و معنوی والوهی شوند (رهنورد، ۱۳۷۸، ۷۸-۷۷). معماران سلجوقی، بعد از دستیابی به عوامل و عناصری که با آن‌ها توانستند بناهای بزرگ ایرانی را به وجود آورند، ظاهراً از سبک ساختمان‌های خود راضی شدند و از آن پس هم خود را مصروف تزئینات بناها کردند (حاتم، ۱۳۷۸، ۲۴۲). از این روست که علی‌رغم برخورداری متعدد هنر ایران با سایر فرهنگ‌ها و تمدن‌ها در طول تاریخ، همواره ویژگی‌های جدیدی با پای‌بندی به سنت‌های دیرین چنان شکل گرفته‌اند که هویت ایرانی آشکارا در آن‌ها نمود دارد (ندیم، ۱۳۸۶، ۲).

شیوه‌های تزئینی به کار رفته در مسجد امام کرمان

با بررسی تحقیقات و پژوهش‌های انجام شده در هنر ایران، چه در دوران قبل و چه در دوران بعد از اسلام، می‌توان دریافت که هنر ایران باستان با یک سابقه طولانی و غنی با جهان بینی جدیدی

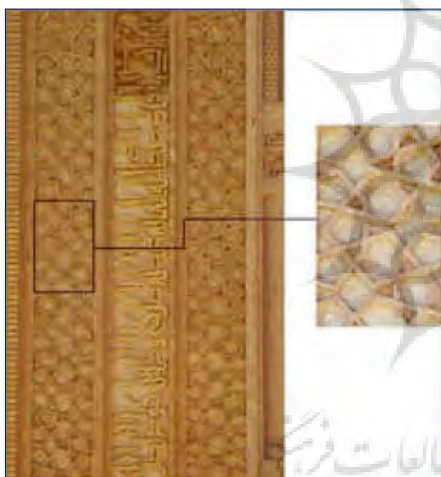
نمودار ۱- گونه‌شناسی گره‌چینی نقوش مسجد امام.

گل انداز، آجری ساده است که از سه اندازه آجر چهاردانگ، سه دانگ و شستی ایجاد شده است، از تکرار طرح گل انداز ساده مادر و جای گذاری متنوع آن در چیدمان آجری طرح های گوناگونی ایجاد شده است. (شکفته و دیگران، ۱۳۹۴، ۹۲-۹۳) از نمونه های طرح های آجری مسجد ملک می توان از گل اندازهای ساده و مرکب برج آجری نام برد (تصویر ۱).

۲. گره سازی

گره سازی، یکی از شیوه های بسیار ظریف و پرکار آجرچینی تزیینی است که به کمک قطعه های مختلف آجرهای بریده و تیشه دار شده در اندازه های گوناگون صورت می پذیرد؛ گره سازی بنایی به سه صورت آجر، ترکیب آجر و گچ، ترکیب آجر و کاشی اجرا شده است. در دوره ی سلجوقیان، این شیوه تزیینی رواج پیدا می کند و نقوش زیبا و پیچیده ی هندسی را بدین وسیله ایجاد کرده اند. نمونه ی این گره سازی در نمای بیرونی مسجد ملک به صورت نوارهای مستطیل شکل به کار رفته است (تصویر ۲).

۳. تلفیق آجر و گچ

تصویر ۲- طرح گره سازی برج آجری مسجد امام، دو نقش گره بر روی یکدیگر به صورت زیر و رو اجرا شده است.

برابر بررسی های انجام شده، آرایه های معماری مسجد امام در پنج گونه مختلف است که برای هر کدام از آن ها، می توان حداقل دو نمونه مختلف ذکر کرد. در تمام موارد، نقوش پیچیده متعلق به ادوار پس از سلجوقی هستند. به عبارتی دیگر نقوش و طرح های موجود، به نسبت فاصله ای که از آن دوران می گیرند، ظریف تر و پیچیده تر می شوند. این امر را به خوبی می توان با مقایسه نقوش گره چینی کاشی که از ادوار پس از سلجوقی و احتمالاً صفوی بازمانده اند، با نقوش گره چینی آجری مقایسه کرد. آرایه ها در ادوار مختلف طوری متناسب و هماهنگ با هم تداوم پیدا کرده اند که ناهمگونی و اغتشاش در آن ها به چشم نمی خورد. فضای بیرونی و درونی مسجد، نمونه های بسیاری از حاشیه پردازی های آجرکاری و گچ بری را در خود دارد و اغلب آن ها نیز متعلق به دوره های متأخر هستند (نمودار ۱).

نگاهی به گونه های آرایشی موجود

برابر آن چه در نمودار ۱ ملاحظه می شود، آرایه ها در بخش های مختلف نما توزیع شده اند. در این بخش، آرایه های شناسایی شده، به طور موردی بررسی می شوند.

۱. گل انداز

رگ چین آجری که یک نوع چیدمان آجری است و مربوط به تزیینات آجرکاری است، به شکل متنوع و گسترده در این دوره ی سلجوقی به کار رفته اند. به طور کلی رگ چین های آجری به سه دسته، (۱) گل انداز (گلچین)، (۲) جناغی و (۳) بادبزی قابل تقسیم هستند. در شیوه گل انداز، در هنگام رگ چین کردن، آن را چنان می چینند که از ترکیب آن ها، گل های مختلف هفت رگی، پنج رگی و سه رگی به دست می آید. هم چنین گل اندازها انواع مختلفی دارند که هنرمندان آجر با استفاده از چند اندازه متفاوت آجری، طرح های متنوعی را ایجاد کرده اند که به طور کلی می توان نقوش گل انداز را به گل انداز ساده و مرکب تقسیم بندی نمود.

برج آجری

طرح گل انداز در دیواره ستونی برج آجری مسجد امام کرمان

طرح شماتیک گل انداز مرکب، برج آجری مسجد امام کرمان

تصویر ۱- طرح گل انداز برج آجری مسجد امام کرمان.

آن حاشیه‌ای تزئینی وجود دارد. زیربنای هندسی آن مربع، دایره و مثلث است. یک گل چهارپرو وسط نقش و اطراف آن چهار برگ تزئینی و بین هر کدام از این‌ها، یک گل با سه شکل دایره‌ای وجود داد (تصویر ۵، جدول ۱ و ۲).

۲. نقش موجود بر روی دیوار محراب

نقش هندسی که دو طرف محراب قرار دارد و با آجر و گچ کار شده است با پایه هندسی مربع و مثلث (تصویر ۶، جدول ۱ و ۲).

۳. نقوش موجود بر روی دیوار (گره چینی)

در مورد قابلیت‌های گرافیکی این نقوش، می‌توان به ایجاد نقش مایه‌های جدید در جهت کاربردهای گرافیکی چون نشانه، اعلان، پوستر، بسته‌بندی، حجم، کاغذدیواری و طرح‌هایی در جهت استفاده در لباس اشاره کرد. قسمتی از قابلیت‌های این نقوش در ایجاد نقش مایه جدید و متنوع با کارکرد گرافیکی هر چه بیشتر آورده شده است (تصویر ۷، جدول ۱ و ۲).

با آنالیز خطی نقوش موردنظر و استفاده از اصول و گرایش‌های هنری گرافیکی، می‌توان تعداد بی‌شماری از طرح‌ها را در حالت‌های مختلف چرخش و تکرار ایجاد کرد. هنرمندان گره‌چین در گذشته سعی می‌کردند تمامی فضای موجود را با تکرار آلت‌های گره اشباع نمایند و هر جزئی از نقش ایجادشده در بخشی از فضا، می‌بایست با

زلزله سال ۱۳۶۰، خساراتی برای ایوان غربی وارد کرد؛ اما در عوض بعد از این واقعه و گچ‌برداری از بدنه ایوان، به منظور تعمیرات اساسی، نقوش دوران سلجوقی که تلفیقی است از گچ و آجر و همچنین نماسازی بدنه ستون‌ها و کتیبه‌هایی که با خط بسیار زیبایی کوفی نوشته شده است (تصویر ۳).

۴. کتیبه‌های کوفی

کتیبه‌های کوفی در قسمت نمای ایوان غربی مسجد قرار دارد؛ به صورت نوارهای مستطیلی از بالا تا پایین ادامه دارد و هم‌چنین مستطیل افقی در پایین که در بعضی قسمت‌ها از بین رفته است و مشخص نیست (تصویر ۴، جدول ۱).

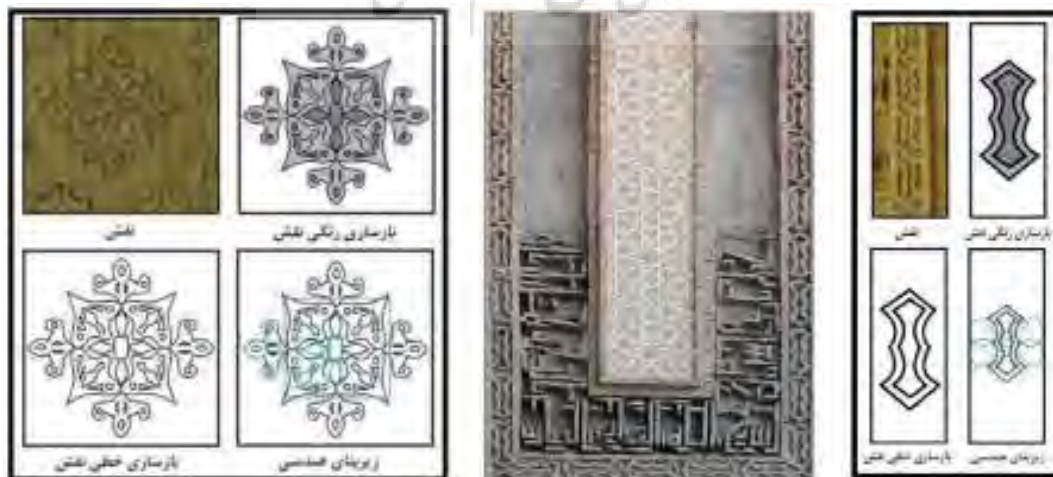
قابلیت‌های گرافیکی نقوش تصویری مسجد امام کرمان

۱. نقوش موجود بر روی ایوان غربی

این نقش، فرم هندسی ساده شده و تزئینی است که در قسمت حاشیه قرار دارد و شامل دو قسمت تکراری است و به صورت تلفیق آجر و گچ، کار شده است. این نقش از تلفیق مربع و دایره به وجود آمده است و به عنوان حاشیه‌ی دور نقوش داخل ایوان استفاده شده است. فرم گیاهی و تزئینی که در قسمت وسط قرار دارد و دور

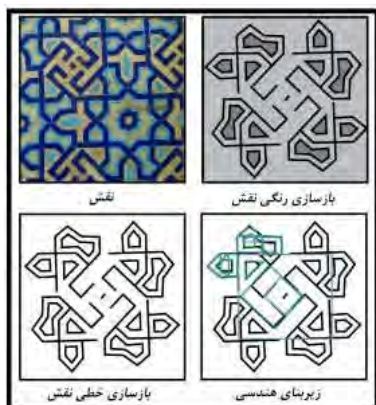

تصویر ۳- نقوش دوران سلجوقی، تلفیق آجر و گچ، مسجد ملک کرمان. رتال جامع علوم انسانی

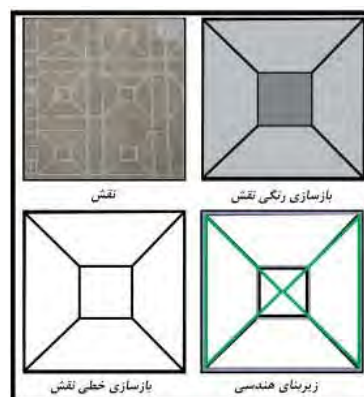

تصویر ۵- نقوش موجود بر روی ایوان غربی مسجد امام کرمان.

تصویر ۷- نقوش گره چینی موجود بر روی دیوار مسجد امام کرمان.

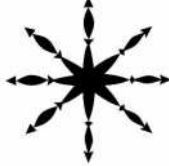

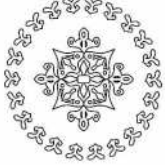
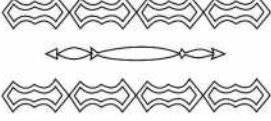
تصویر ۶- نقش موجود بر روی دیوار محراب مسجد امام کرمان.

جدول ۱- آنالیز نقوش و قابلیت گرافیکی آن‌ها.

			نقوش دورانی
			جانبیه پردازی‌ها

جدول ۲- همگرایی برخی از نقوش با همدیگر و قابلیت گرافیکی آن‌ها.

			تلفیق نقوش با فرم‌های هندسی پایه
			فضای مثبت و منفی
			تلفیق نقوش

ویژگی‌ای که با بهره‌گیری از رایانه و نرم‌افزارهای گرافیکی میسر است، می‌تواند قابلیت استفاده در طراحی پوشاک، لوگوی سازمان‌ها و شرکت‌ها، صنایع ساختمانی و مهندسی شهری را داشته باشد که تاکنون توجه چندانی به این مسئله نشده است (جدول ۱ و ۲).

بخش دیگر آن منطبق باشد. با عدول از این امر قراردادی، می‌توان طرح‌های آنان را با حالت‌های مختلف دورانی، حجم‌دهی مضاعف، کاست‌آف‌زود، تلفیق و ترکیب گسترش داده و به اشکالی و نقوشی بدیع دست یافت که مورد پسند سلیقه هنری معاصر باشد. چنین

نتیجه

بناهای موجود در کشور، از نظر زمانی، حامیان یا آمران، معماران و دیگر جنبه‌ها مورد مطالعه قرار دهیم. نقوش تزئینی معماری مذهبی، گنجینه‌های غنی از نقوشی هستند که این نقش‌مایه‌ها، بیانگر مفاهیم والایی هستند که در قالب هنرهای تجسمی ساده شده‌اند و به صورت شکل‌هایی ساده و پرمایه در طول دوره‌های تاریخ باقی مانده‌اند. باز یافت مجدد این گنجینه‌هاست که ما را در شناخت هرچه بیشتر اصول و مبانی فرهنگ و سنت جامعه یاری می‌رساند. از سوی دیگر نگاه موشکافانه طراح به این نقوش می‌تواند به نوعی بیانگر مهارت و تبحر هنرمندان ایرانی در قرون گذشته در ارتباطات بصری باشد. هویدا و آشکار نمودن این مهارت‌ها و توانایی‌ها توسط طراحان معاصر، نشانگر اصالت هرچه بیشتر در هنرهای سنتی ایرانی است. با وجود اینکه این نقوش با ارزش‌های تصویری گسترده‌ای که دارند می‌توانند به عنوان فرم‌هایی در جهت نشان دادن هنر اصیل ایرانی و انتقال فرهنگ هنری ایران به کار روند، اما امروز هیچ توجه خاصی به این نقوش نشده و در موارد کم، بسیار ساده و گذرا به آنها نگاه شده است و با توجه به فرسایش هرروزه آثار و با در نظر گرفتن ارزش آثار، بررسی و مطالعه عمیق‌تری در مورد آن‌ها ایجاد می‌شود، چرا که این نقوش جزئی از گنجینه‌های هنری این سرزمین محسوب می‌شوند و شناخت آن‌ها خود به حفظ و تداوم نقوش کمک شایانی می‌کند. بناهای تاریخی ایران، تاکنون از جنبه‌های مختلفی مورد نظر

معماری سنتی ایران به منزله یک سرمایه بی‌مانند فرهنگی و تاریخی، جنبه‌های ناشناخته بسیاری را در خود دارد. صدها اثر تاریخی بسیار باشکوه در سراسر کشور وجود دارد که در صورت توجه، هر یک از آن‌ها می‌تواند با بسیاری از آثار تاریخی و فرهنگی غربی یا شرقی برابری نموده و منبع توسعه فرهنگی، علمی و اقتصادی باشد. مساجد و فضاهای معماری مذهبی، شاید به این دلیل که توسط قشر مذهبی جامعه مورد بهره‌برداری قرار گرفته و در حصر گروهی خاص قرار می‌گیرند، کمتر مورد توجه قرار می‌گیرند و هم از این نظر نیز باید گفت که ابعاد هنری و تاریخی نامکشوف بسیاری دارند. مسجد ملک کرمان که افزون بر هزار سال از ساخت آن می‌گذرد، یکی از این مواردی است که علی‌رغم برخورداری از پیشینه هزارساله، تعداد پژوهش‌های انجام شده پیرامون آن، به تعداد انگشتان دست نیز نمی‌رسد.

مسجد ملک را به دلایلی چند، باید یک کتابخانه حجمی دانست. وجود آثاری از دوره آل بویه، سلجوقی، صفوی، قاجار و معاصر، داشتن جلوه‌های گوناگون آرایه‌های معماری نظیر گره چینی، آجرکاری، گچ‌بری و کتیبه‌نگاری، در طرح‌های گوناگون، به خوبی بیانگر ارزش فوق‌العاده بنا است.

شناسایی دقیق نقوش به کار برده در یک بنا، می‌تواند محیط فرهنگی شکل‌گرفتن آن را توضیح دهد. از سویی دیگر، می‌توانیم با شناخت دقیق نقوش استفاده شده، ارتباط آن بنا را با دیگر

پوشاک، مصالح ساختمانی، طراحی شهری و غیره استفاده کرد. در مقاله حاضر، ضمن شناسایی و طبقه بندی انواع آرایه های موجود در بدنه بیرونی و درونی مسجد ملک، در دو جدول، نمونه هایی از طرح های قابل استخراج از آرایه ها معرفی شده است. بیداست که چنین پژوهشی می تواند درآمدی برای انجام مطالعات همسو در دیگر بناهای تاریخی بوده و زمینه جمع و معرفی آن ها را به صنعتگران کشور ایجاد نماید.

و توجه قرار گرفته اند؛ جنبه کاربردی، زیباسازی فضای شهری، برقراری سنت ها و جلوگیری از گسست فرهنگی، جهانگردی و الهام از آن ها در معماری مدرن؛ اما آن چه که تاکنون توجه چندانی بدان معمول نشده، استفاده از ظرفیت های زیبایی شناختی آرایه های به کار رفته در آن ها است. ما در کشور خود در محدوده مرزهای فرهنگی ایران تاریخی، بناهای بسیاری داریم که آرایه های فوق العاده زیبایی را در خود دارند و از آن ها می توان در طراحی

پی نوشت ها

کرمان، طرح پژوهشی، دانشگاه تهران، جهاد دانشگاهی.
حاتم، غلامعلی (۱۳۷۸)، معماری اسلامی ایران در دوره سلجوقیان، جهاد دانشگاهی، تهران.
حاجی قاسمی، کامبیز (۱۳۸۳)، گنجنامه (فرهنگ آثار معماری اسلامی ایران)، ج ۶، روزنه، تهران.
حیدری باباکمال، بدالله و همکاران (۱۳۹۳)، مطالعه تزیینات گجبری محراب های دوره سلجوقی مسجد ملک کرمان از دیدگاه هنر اسلامی. در: مطالعات تاریخ اسلام، سال ۷، شماره ۲۳، صص ۱۷۷-۱۴۹.
خاکباز الوندیان، الهه و علومی، مجید (۱۳۹۱)، آرایه های تزیینی بقعه سید زک الدین (مدرسه رکنیه) یزد، شاهکار هنر و معماری مذهبی دوره آل مظفر، دو فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره ۱۷، صص ۶۰-۴۵.
خان وزیری، احمدعلی (۱۳۹۳)، تاریخ کرمان، باستانی پاریزی، علمی، تهران.
خزایی، محمد (۱۳۸۲)، نمادگرایی در هنر اسلامی، مجموعه مقالات اولین همایش هنر اسلامی، نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
دادور، ابوالقاسم و مصباح اردکانی، نصرت الملوک (۱۳۸۵)، بررسی نقوش و شیوه تزیینی تویی گچی ته آجری در بناهای دوره سلجوقی و ایلخانی، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۶، صص ۹۲-۸۵.
دانشور، محمد (۱۳۸۸)، محله های قدیمی شهر کرمان، مرکز کرمان شناسی، کرمان.
رهنورد، زهرا (۱۳۷۸)، حکمت هنر اسلامی، سمت، تهران.
زکی، محمدحسن (۱۳۸۸)، هنر ایران در روزگار اسلامی، ترجمه محمدابراهیم اقلیدی، صدای معاصر، تهران.
زمرشیدی، حسین (۱۳۸۸)، مسجد در معماری ایران، کیهان، تهران.
شکفته و همکاران (۱۳۹۴)، تزیینات اجرکاری سلجوقیان و تداوم آن در تزیینات دوران خوارزمشاهی و ایلخانی، فصلنامه پژوهش های معماری اسلامی، سال ۳، شماره ۶، صص ۱۰۳-۸۴.
شهبایی، عاطفه (۱۳۹۲)، بررسی آرایه ها و نقوش تزیینی امامزاده هارون ولایت اصفهان، راسخون، مقالات امامزادگان.
ممیزی، مرتضی (۱۳۸۴)، رابط انسان با زیبایی های زندگی و طبیعت، کتاب ماه هنر، شماره ۸۹-۹، صص ۱۲-۱۱.
مهدوی، افسون (۱۳۸۲)، باززنده سازی مرکز محله مسجد ملک، پایان نامه کارشناسی ارشد معماری، رضا بهبهانی، دانشگاه آزاد اسلامی.
ندیم، فرناز (۱۳۸۶)، نگاهی به نقوش تزیینی در هنر ایران، رشد آموزش هنر، شماره ۱۰، صص ۱۹-۱۴.
یوزباشی، عطیه (۱۳۹۴)، نشانه شناسی نقوش تصویری امامزاده های شهرستان دماوند استان تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد ارتباط تصویری، سید نظام الدین امامی فر، دانشگاه شاهد.
یوزباشی، عطیه و امامی فر، سید نظام الدین (۱۳۹۵)، تزیینات وابسته به معماری امامزاده های شهرستان دماوند استان تهران، نشریه هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی، دوره ۲۱، شماره ۳، صص ۵۲-۴۱.

- 1 Corel Draw.
- 2 Photoshop.
- 3 Word.

۴ دلیل نام گذاری محله شاه عادل، به عدل و عدالت ملک تورانشاه سلجوقی برمی گردد که با توجه به نوع برخوردی که با مردم داشته و همچنین در مشخص نمودن وضعیت مردم شهر و سپاهیان و جلوگیری از سمت های لشکریان و اقوام ترک به مردم شهر متأثر می شده است. محله شاه عادل، با توجه به مرکزیت مسجد جامع مظفری با محله ملک نیز عجین نمود و همراه با داشتن نام عادل، محله مسجد ملک نیز به آن افزوده شد. در حال حاضر محله مسجد ملک از معروفیت بیشتری برخوردار است (مهدوی، ۱۳۸۲، ۵۵).
۵ احمدعلی خان وزیری در کتاب تاریخ کرمان، ملک قاورد را فردی معرفی می کند که در آبادانی کرمان تلاش فراوان نمود و مسجد ملک را از ابنیه ی عصر حکومت وی می داند (خان وزیری، ۱۳۹۳، ۳۵۰). همچنین در منتظم ناصری آمده است که مسجد ملک از بناهای قاورد بن چغریک بن میکائیل بن ساجوق است (حاجی قاسمی، ۱۳۸۳، ۱۹۰). اما در غالب منابع، از ملک تورانشاه فرزند ملک قاورد به عنوان بانی بنا نام برده شده است.
۶ مسجدهای بزرگی هستند که توسط سلاطین، وزرا و حکام ساخته می شدند. اداره عموم این مساجد توسط بانی یا مأموران دولتی صورت می گرفت و آنان در اغلب موارد به هرکسی اجازه پیش نمازی یا تدریس در این مکان را نمی دادند، بلکه تنها اشخاصی که مورد تأیید قرار می گرفتند، به منصب پیش نمازی و تدریس برگزیده می شدند. در برخی از مسجدهای جامع، چند پیشنماز به صورت هم زمان به اقامه نماز می پردازند و پیروان هر مذهب و مسلک با اقتدا به پیشوای خود، نماز برگزار می کردند (زمرشیدی، ۱۳۸۸، ۱۷۹).

فهرست منابع

اسدالهی، معصومه (۱۳۷۴)، مسجد ملک، فرهنگ و ادب، شماره ۵، صص ۷۳-۶۳.
اعتمادالسلطنه، محمد حسن ابن علی (۱۳۶۷)، مرآة البلبان، ج ۴، دانشگاه تهران، تهران.
باستانی پاریزی، محمدابراهیم (۱۳۳۵)، راهنمای آثار تاریخی کرمان (نشریه فرهنگ استان هشتم)، حاضر، تهران.
بیت الهی، علیرضا (۱۳۹۴)، مطالعه ی تطبیقی نگاره و خط نگاره در محراب های گچی چهارگانه ی مسجد ملک کرمان، پایان نامه کارشناسی ارشد ارتباط تصویری، علیرضا شیخی، موسسه آموزش عالی فردوس مشهد.
پوپ، آرتور ابهام (۱۳۶۵)، معماری ایران: پیروزی شکل و رنگ، یساولی، تهران.
پورمند، مهدیه (۱۳۸۵)، بررسی نشانه های متأثر از نقوش ایرانی، کتاب ماه هنر، شماره ۱۰۱ و ۱۰۲، صص ۷۱-۶۶.
جهان پور، بهروز (بی تا)، مجموعه فرهنگی اطراف مسجد امام خمینی (ره)

Typology and Graphic Capability of Architectural Arrays of Imam Mosque in Kerman (Malek Mosque)

Fatemeh Zamani Babgohari¹, Atieh Youzbashi*²

¹ M.A. of Illustration, Faculty of Art, Shahed University, Tehran, Iran.

² Ph.D Candidate in Art Research, Faculty of Art, Shahed University, Tehran, Iran.

(Received 19 Dec 2017, Accepted 23 Sep 2018)

The Seljuk period of Iran is one of the most golden, most prominent and at the same time, the most decisive historical periods of it. One of these works of Seljuk architecture, which it can dare to consider valuable in terms of brickwork decorations in the art and architecture of Islamic Iran, is the Imam mosque of Kerman. It has known as the first comprehensive urban mosque and the center of communities in Kerman. This mosque is a very good source for historical, cultural and artistic studies due to its various historical parts from Al Boya to the contemporary era, as well as having various architectural artifacts from bricks, tiles and gypsum, and so on. The used motifs in it can be used in modern graphic design. The research methodology was descriptive-analytic in nature and the data collecting method was combined (library and field). The author, with the applied study approach, bases this hypothesis as: "The knots and decorative motifs in the various components of the architecture of Imam Mosque of Kerman have the richness and ability to update." After the necessary investigations, it was discovered that the motifs of the mentioned collection is dividable into abstract species, margins, knots, Asliemi, and Mogharnes that each of them is divided into two subspecies. The results of the research indicate that the existing structures in the building can be used on the artifacts and modern architecture with modifications in design and dimensions. It can introduce a rich cultural source for artists and craftsman and extend the way for using them into other monuments. The decorations in an architectural work not only enliven to that hit, but also provide a reliable source for studying the art of that period. The Imam mosque has several altars from the Albuya period after which it has works of

Seljuk period architecture. In fact, it should be said that the most important parts of the mosque were built during this period. The Seljuk architecture of Iran is one of the effective and focal points in the history of the country's architecture. There is no doubt that the Malek mosque of Kerman is privileged in its kind in this respect. A Brick tower, surviving from the Seljuk period has located in the northeast corner of it. The mentioned tower or minaret similar to other Seljuk towers that were very tall before collapsed later and now there are no more than six meters left. The rest of the mosque has been rebuilt and developed after the Seljuk period so the architectural works and arrays of the different periods can be found there. The study of the intended motifs can reveal the artistic and the time conjunction of the building with other similar buildings. Writers, in topic analysis respond to the following questions: 1. how many species are the geometric shapes and motifs on the tower of Imam Mosque divided? 2. Which types of Seljuk architecture arrays are matched with the identified arrays? 3. What aesthetic analysis can one do with the mention motifs?

Keywords

Imam Mosque of Kerman, Malek Mosque Pof Kerman, Architectural Arrays, Decorations, Graphic Capability, Seljuk Period.